

Αναστήλωση-ανάκτηση-συμπλήρωση-προσθήκη επί μνημείου. Όρια και ανοχές.

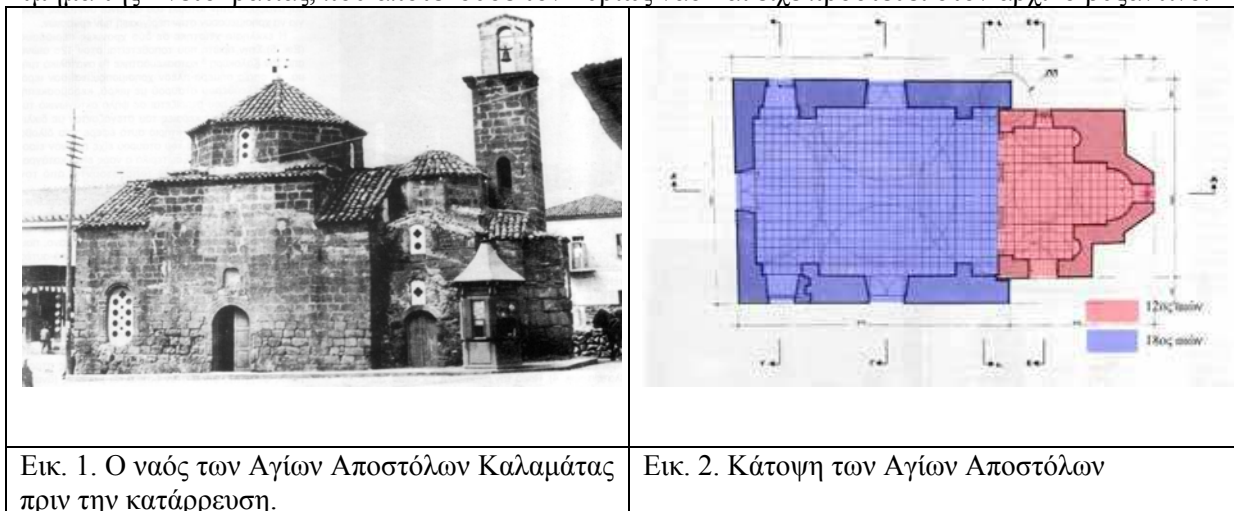
Σωτήρης Δ. Βογιατζής
Δρ. Αρχιτέκτων ΕΜΠ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις 27 Αυγούστου 1887 ο μεγάλος ναός της Μεταμορφώσεως Σωτήρος στους Χριστιάνους Μεσσηνίας κατέρρευσε μετά από σεισμό. Λίγα χρόνια αργότερα, χωρίς δεύτερη σκέψη, ο ναός ανακτίστηκε από την τότε Υπηρεσία με επιβλέποντα τον Στίκα. Αυτό έως σχεδόν την δεκαετία του 70 ήταν μια συνήθης πρακτική. Μπορούμε να αναφέρουμε πλήθος παραδειγμάτων της εποχής του Ορλάνδου όπως στον Μυστρά που ήταν ένας σωρός πέτρες πριν τις επεμβάσεις, ή την Καταπολιανή Πάρου που αναμορφώθηκε. Στη συνέχεια η πρακτική αυτή έπεσε σε σχεδόν πλήρη ανυποληψία. Στον κύκλο των έργων που αποκαλούμε με τον, όχι απολύτως δόκιμο, όρο «αναστήλωση», περιλαμβάνονται κατά κύριον λόγο έργα στα οποία, με τις ελάχιστες δυνατές επεμβάσεις, όπως έχει πλέον καθιερωθεί να εφαρμόζεται, γίνεται προπάθεια προέκτασης στο χρόνο της ζωής ενός δεδομένου κτηρίου. Οι εργασίες αυτές εκτελούνται ουσιαστικά επί υπαρχόντων υλικών δεδομένων, με την προσθήκη νέων μόνον για την ενίσχυση ή τμηματική αντικατάσταση τους. Ωστόσο σε ορισμένες περιπτώσεις παρίσταται η ανάγκη, για λόγους κυρίως λειτουργικούς, να συμπληρωθεί το αρχαίο κτήριο με εντελώς νέα στοιχεία, μη υπάρχοντα ή με μεγαλύτερη ή μικρότερη δυνατότητα τεκμηρίωσης, που το συμπληρώνουν ή/και επεκτείνουν την χρήση του. Στην εργασία αυτή εξετάζονται μερικά παραδείγματα κατασκευών επί των μνημείων με σκοπό την διευκόλυνση της λειτουργίας τους και οι θεωρητική προσέγγιση στην σχετική πρακτική. Αρχή θα γίνει από τα απλούστερα και πιο προφανή προχωρώντας προς αυτά που δυσκολότερες αποφάσεις έπρεπε να παρθούν.

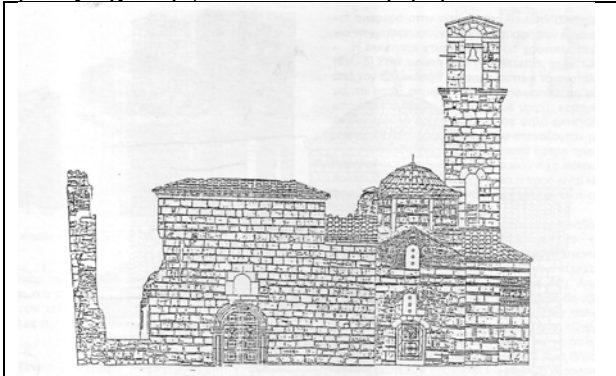
2. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

Πρόκειται για τον ιστορικό ναό της επανάστασης του 1821. Αποτελούνταν από ένα σταυροειδή ναό του 12ου αιώνα, που είχε διαμορφωθεί σε ιερό με την καθαίρεση της δυτικής κεραίας του και ένα τμήμα της Ενετοκρατίας, που αποτελούσε τον κυρίως ναό και είχε προστεθεί στον αρχικό βυζαντινό.

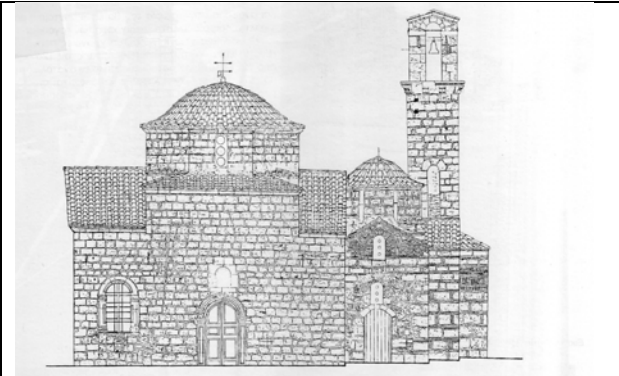

Λόγω κακότεχνων παλαιότερων επεμβάσεων, με τον σεισμό της Καλαμάτας του 1986 κατέρρευσε το τμήμα του 17ου-18ου αιώνα, ενώ υπέστη μεγάλη βλάβη το βυζαντινό τμήμα¹. Το έργο, που ανελήφθη από το Υπουργείο Πολιτισμού, αφορούσε την λεπτομερή τεκμηρίωση του κατεδαφισμένου τμήματος του ναού, γραφική αποκατάσταση της μορφής βάσει φωτογραφιών που παρχωρήθηκαν από το σπουδαστήριο της Ιστορίας της Αρχιτεκτονικής του ΕΜΠ και μετρήσεων από τα σωζόμενα in situ τμήματα. Στη συνέχεια με βάση τη στατική μελέτη του Κώστα Φλώρου ανακατασκευάστηκαν οι τοιχοποιίες με νέα λιθοδομή από το ίδιο το κατεδαφισμένο υλικό που είχε περισωθεί, ενσωματώνοντας και τα σωζόμενα χαρακτηριστικά μορφολογικά στοιχεία που είχαν περισωθεί, με την ίδια

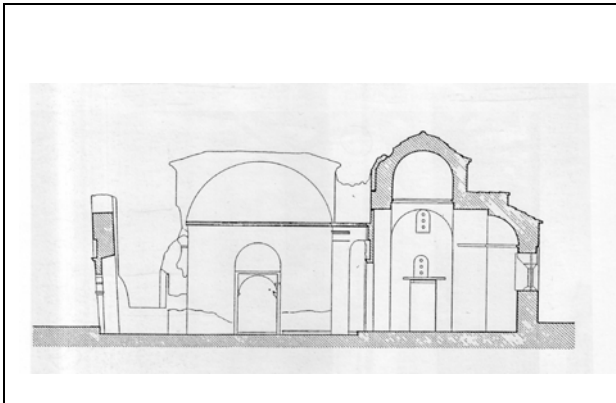
ακριβώς μορφή. Στο εσωτερικό κατασκευάστηκε σενάζ από οπλισμένο σκυρόδεμα πάνω στο οποίο πάτησαν οι λίθινες καμάρες και τα σφαιρικά τρίγωνα. Ένα ακόμα σενάζ κατασκευάστηκε στη γένεση του ατύμπανου τρούλλου, ο οποίος υψώθηκε στη συνέχεια με τούβλα χωρίς καλούπι κατά τον βυζαντινό τρόπο. Το ψευδοτυμπανο χτίστηκε στη συνέχεια εξωτερικά του τρούλλου και τοποθετήθηκαν οι κεραμοσκεπείς στέγες. Το βυζαντινό τμήμα του ναού στερεώθηκε με ρητινενέσεις λόγω των τοιχογραφιών. Σήμερα, φυσικά, καταλαβαίνουμε ότι αυτό ήταν ένα σφάλμα αλλά τότε οι ρητίνες μόλις είχαν εμφανιστεί και θεωρήθηκαν πανάκεια.

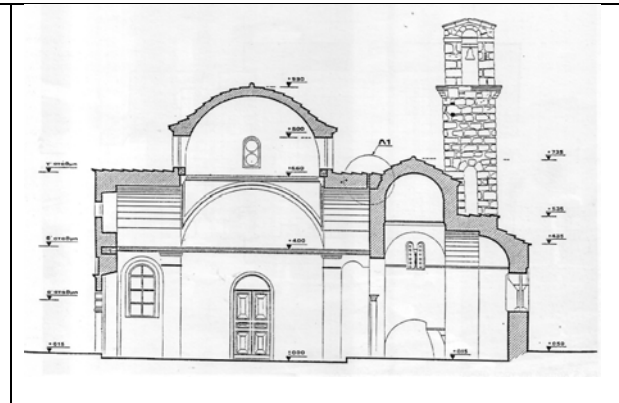
Εικ. 3. Νότια Ογη μετά τον σεισμό.

Εικ. 4. Νότια Ογη αποκατεστημένη.

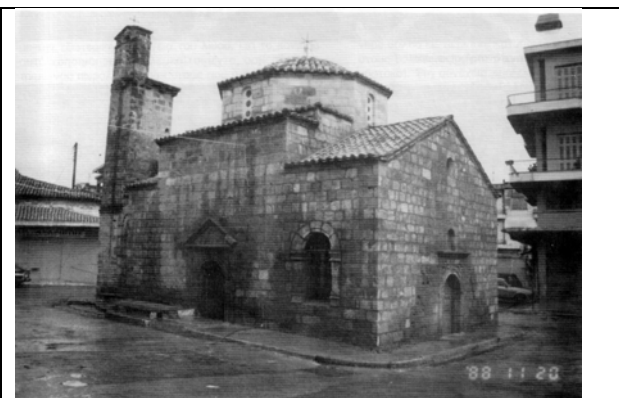
Εικ. 5. Κατά μήκος τομή. Μετά τον σεισμό.

Εικ. 6. Κατά μήκος τομή. Αποκατεστημένη

Εικ. 7. Αποψη μετά το σεισμό.

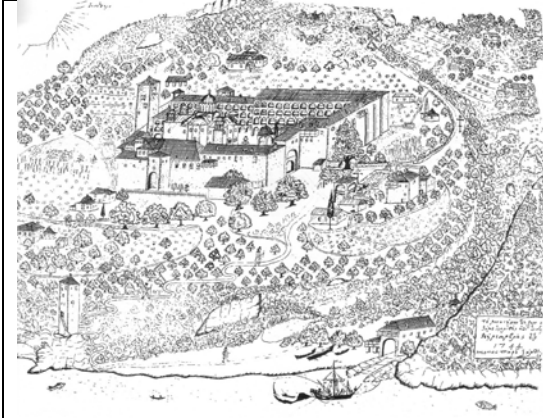
Εικ. 8. Ολοκλήρωση του έργου.

Η αποκατάσταση αυτή ήρθε εντελώς φυσικά σε ένα κτήριο με μεγάλη συμβολική σημασία, απεικονιζόταν άλλωστε και στο πεντοχίλιορο της εποχής, το οποίο είχε καταστραφεί βίαια και γνωρίζαμε με μεγάλη προσέγγιση την αρχική του μορφή.

3. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΚΑΜΜΕΝΗΣ ΚΟΡΔΑΣ Ι. Μ. ΞΗΡΟΠΟΤΑΜΟΥ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

Στην ίδια κατηγορία ανήκει και το παραπάνω έργο. Το νοτιοδυτικό και παλαιότερο τμήμα της μονής, κτισμένο πριν το 1745, αφού απεικονίζεται στο γνωστό σχέδιο του Barskij, αποτελούνταν από δύο

πτέρυγες κελιών που συναντώνται κατά ορθή γωνία. Στην γωνία υπήρχε η κεντρική πύλη της μονής κατασκευασμένη με νεοκλασικίζουσα επηροή μπροστά από την παλαιότερη πύλη που απεικονίζει ο Barskij. Οι πτέρυγες είναι τριόρφωτες και υπήρχαν τρία παρεκκλήσια, ένα στην νότια και δύο σύστοιχα επάλληλα, στην ανατολική. Οι πτέρυγες στέγαζαν την κουζίνα από όπου προήλθε και η πυρκαϊά που κατέστρεψε το τμήμα αυτό της μονής στι 21 Φεβρουαρίου 1973, καθώς και χώρους υποδοχής. Η κόρδα αυτή παρέμεινε σε ερειπιώδη μορφή έως το 1998. Εγιναν μόνο κάποιες εργασίες κατεδαφίσεων των ετοιμορρόπων ή όσων φάνταζαν ότι ήταν ετοιμόρροπα, καθώς και υποστηλώσεων με μεταλλικές σκαλωσιές και περιδέσεων.

Εικ. 9. Ξηροποτάμου. Σχέδιο Barskij του 1745.

Εικ. 10. Αεροφωτογραφία του 1962.

Με βάση νέες μετρήσεις των σωζομένων υπολειμμάτων και φωτογραφίες προ της καταστροφής, παραχωρηθείσες από τον Παύλο Μυλωνά μέσα από το αρχείο του και σε συνεργασία με τον Νίκο Χαρκιολάκη², που επιμελήθηκε την γραφική αναπαράσταση και τον Θανάση Φρούσσο και την Κυριακή Αθανασιάδου που έκαναν τη στατική μελέτη, σχεδιάστηκε η αποκατάσταση της κόρδας

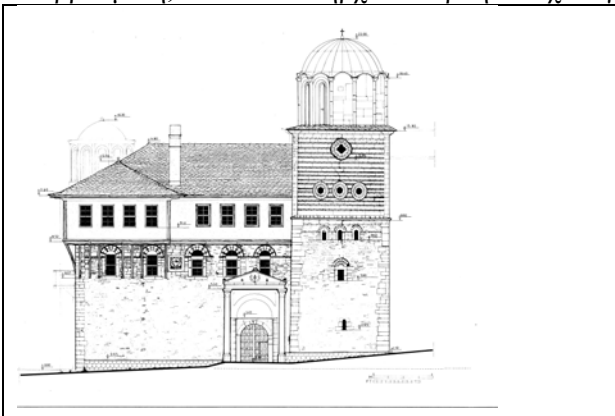

Εικ.11. Νότια Οψη πριν την πυρκαϊά.

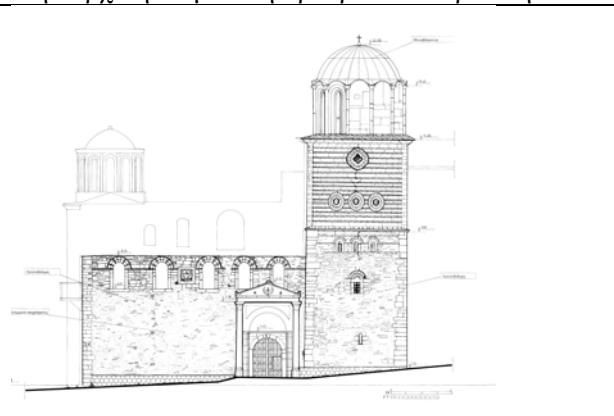

Εικ.12. Νότια Οψη μετά την πυρκαϊά.

ακολουθώντας πιστά την εξωτερική αρχική μορφή που μας ήταν γνωστή από φωτογραφίες. Στο εσωτερικό έγινε προσπάθεια τα στοιχεία που θα ανακατασκευάζονταν να είναι σε συμφωνία με τα υπάρχοντα απομεινάρια από την πυρκαϊά. Εγιναν μερικές συμπληρώσεις, κυρίως στην εσωτερική διαρρύθμιση, όπου δεν υπήρχαν επαρκή στοιχεία για την αρχική. Η μελέτη προέβλεπε στερέωση των

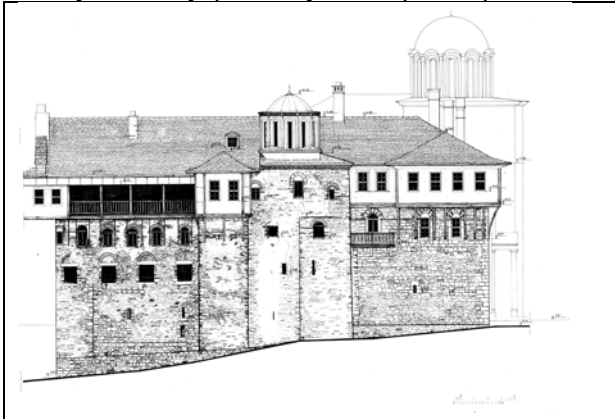

Εικ.13. Ανατολική Οψη αποκατεστημένη

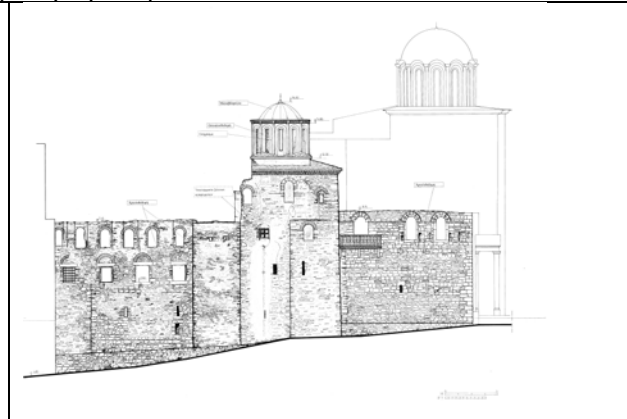

Εικ. 14. Ανατολική Οψη. Υπάρχουσα κατάσταση

τοιχοποιών με ενέματα, χωρίς βαρείες υποθεμελιώσεις λόγω του ασταθούς εδάφους (στα 18 μέτρα υπήρχε οριζόντια ρωγμή στο έδαφος που επηρραζεί όλα τα κτήρια της μονής) ανακτίσεις των τοίχων με αργολιθοδομή, κατασκευή νέας στέγης, που σχεδιάστηκε από την αρχή λόγω της μεγάλης δυσκολίας της γωνιακής διάταξης, και πατωμάτων από ξυλεία καστανιάς, κατασκευή ξυλόπηκτων διαχωριστικών τοίχων, κουφωμάτων, κλιμακοστασίων κλπ. Η κάλυψη προβλέφθηκε με σχιστόπλακα εκτός από τους τρούλους των παρεκκλησίων που ήταν με μολύβι.

Εικ. 15. Νότια Οψη αποκατεστημένη

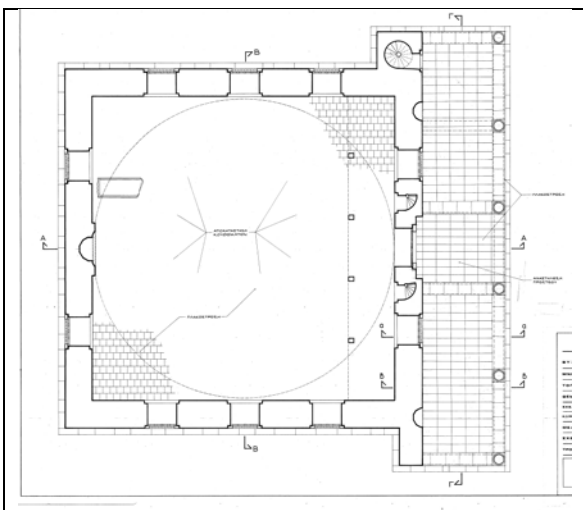

Εικ. 16. Νότια Οψη. Υπάρχουσα κατάσταση

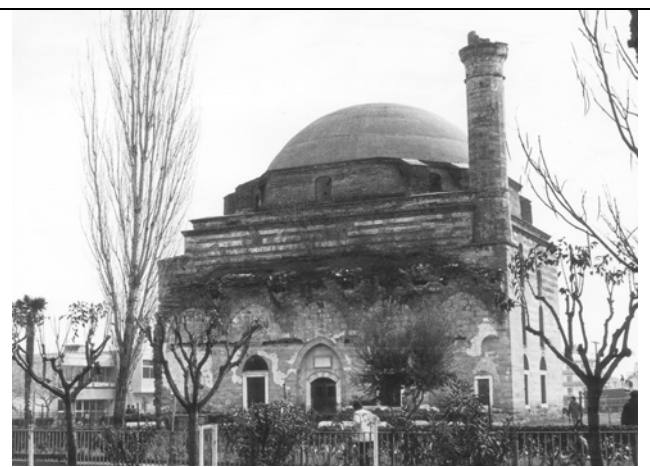
Η μελέτη εγκρίθηκε από το Κεδάκ, το έργο εκτελέστηκε από την Ι. Μονή Ξηροποτάμου.

Η αποκατάσταση του κτηρίου αυτού εμπίπτει στην προηγούμενη περίπτωση δεδομένου ότι ήταν ένα κτήριο που είχε υποστεί βίαιη καταστροφή στις μέρες μας και ήταν αρκετά καλά γνωστή η μορφή του πριν την καταστροφή, τουλάχιστον στα βασικότερα στοιχεία της.

4. ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΕΜΕΝΟΥΣ ΟΣΜΑΝ ΣΑΧ ΜΠΕΪ ή κουρσούμ τζαμί ΣΤΑ ΤΡΙΚΑΛΑ

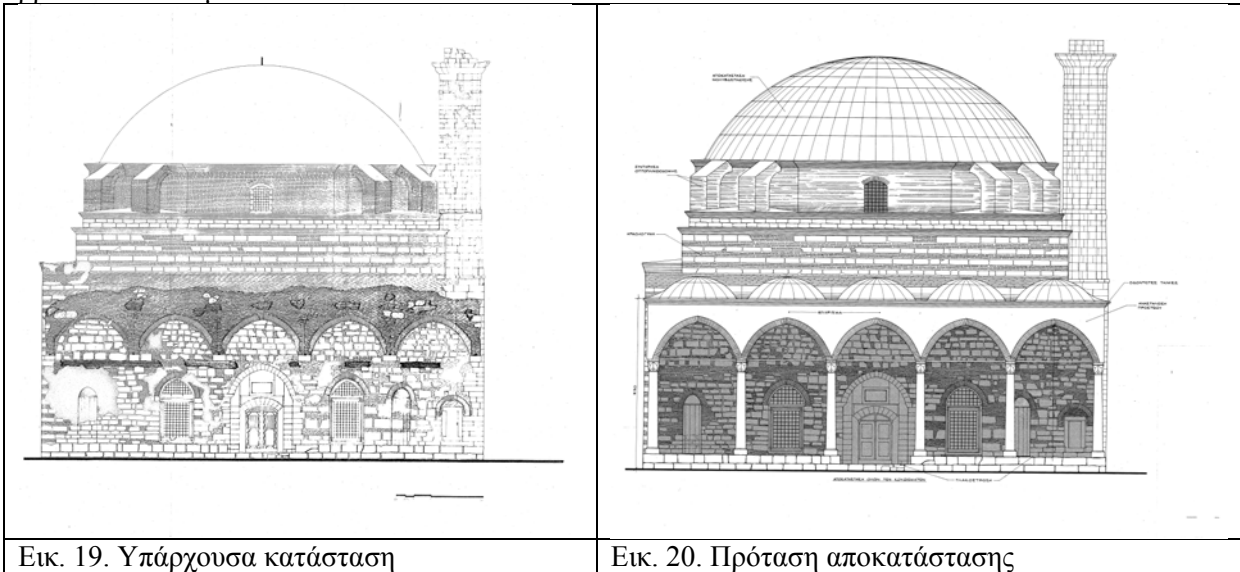
Εικ. 17. Κουρσούμ τζαμί. Κάτοψη

Εικ. 18. Αρχική κατάσταση.

Το εντυπωσιακό αυτό κτήριο βρισκόταν μέχρι πρόσφατα στις παρυφές της πόλης των Τρικάλων της Θεσσαλίας, σε ανοικτό χώρο, αλλά σήμερα έχει πλέον απορροφηθεί από την επέκταση της πόλης. Αποτελεί το μοναδικό έργο που αποδεδειγμένα σχεδιάστηκε από τον μεγάλο οθωμανό αρχιτέκτονα του 16ου αιώνα Sinan και βρίσκεται στον ελλαδικό χώρο³. Αποτελείται από έναν μεγάλο τετράγωνο χώρο προσευχής στεγασμένο με μεγάλο τρούλλο που καλύπτεται με μολύβι, εξού και κουρσούμ τζαμί. Κατασκευάστηκε για τον Οσμανσαχ Μπέι, κυβερνήτη του σαντζακίου Τρικάλων και Λεπάντο, ο οποίος ήταν γιος μιας κόρης του Selim I και του εκτελεσθέντος βεζύρη Ισκντερ Ραζα, αλλά και ανηψιός του Σουλτάνου Süleiman του Μεγαλοπρεπούς. Η κατασκευή του τοποθετείται ανάμεσα στο 1560-6⁴. Είχε υποστεί σημαντικές ζημιές από το πέρασμα του χρόνου και την μακροχρόνια εγκατάλειψη, αλλά και από, ευτυχώς όχι συστηματικές, προσπάθειες κατεδάφισής του⁵. Εκτός των άλλων στατικών προβλημάτων είχε χάσει και το προστώο του (ρεβάκ), μια κατασκευή αποτελούμενη από

πέντε τρούλλους από πλινθοδομή, στηριγμένους σε έξι μαρμαρίνους κίονες, τμήματα των οποίων βρίσκονταν πεσμένα in situ.

Εικ. 19. Υπάρχουσα κατάσταση

Εικ. 20. Πρόταση αποκατάστασης

Η μελέτη ανελήφθη από το Υπουργείο Πολιτισμού με στατική μελέτη του Κώστα Φλώρου. Η ανακατασκευή του προστώου που μας ενδιαφέρει, για το οποίο δεν υπήρχε εικόνα πριν την κατάρρευση, βασίστηκε σε μετρητικά στοιχεία από τα μέλη αυτά και σε συσχετισμό με αντίστοιχα κτήρια του Σινάν. Χρησιμοποιήθηκαν όλα τα παλιά μαρμαρίνα μέλη και και συμπληρώθηκαν με νέα που αντιγράφηκαν σε λευκό μάρμαρο. Οι τρούλλοι κατασκευάστηκαν από κανονική οπτοπλινθοδομή και αναρτήθηκαν με μεταλλικούς ελκυστήρες από το κτήριο στη θέση ακριβώς των παλαιών σιδηρών. Το έργο εκτελέστηκε από τον Δήμο Τρικκάλων και το κτήριο έγινε χώρος Πολιτισμού. Κατά τη διάρκεια της κατασκευής τροποποιήθηκε από την Δήμο η μελέτη και κατασκευάστηκε βάθρο από οπλισμένο σκυρόδεμα για το προστώο με επένδυση λίθων και όχι από ολόσωμους λίθους.

Εικ. 21-22. Αποψη του τζαμιού μετά την ολοκλήρωση των έργων.

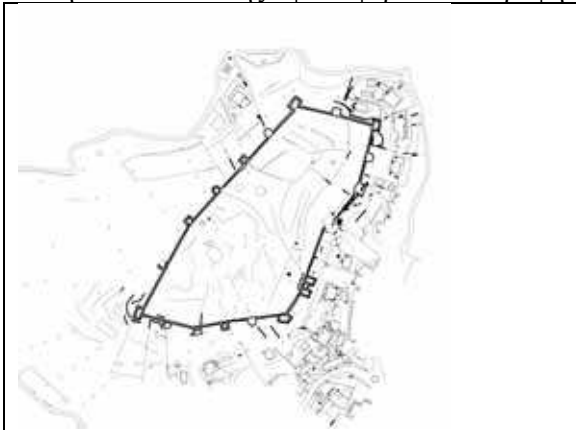
Η αποκατάσταση αυτή ενός στοιχείου για το οποίο δεν είχαμε εξακριβωμένη εικόνα βασίστηκε στο γεγονός ότι τα οθωμανικά κτήρια σχεδιάζονταν με βάση αυστηρούς κανόνες χωρίς παρεκκλίσεις. Συνεπώς είναι εύκολο γνωρίζοντας ορισμένα στοιχεία να αποκαταστήσει κανείς τα ελλείποντα.

5. ΠΥΛΗ ΚΑΣΤΡΟΥ ΚΑΣΣΙΩΠΗΣ ΣΤΗΝ ΒΟΡΕΙΑ ΚΕΡΚΥΡΑ

Το κάστρο της Κασσιώπης βρίσκεται στην βορειοανατολική απόληξη του νησιού και πιθανόν κατασκευάστηκε από τον Μανουήλ Κομνηνό τον 12ο αιώνα⁶. Βρίσκεται σε προχωρημένη κατάσταση κατάρρευσης και μετά βίας διασώζεται από τις προσπάθειες τουριστικής ανάπτυξης των κατοίκων της περιοχής. Το πιο χαρακτηριστικό του τμήμα, όπως άλλωστε και σε κάθε κάστρο, είναι η είσοδος.

Η είσοδος αυτή προστατευόταν από δύο ισχυρούς πύργους εκατέρωθεν της και διπλή τοξωτή πύλη. Στην πύλη κατέληγε ανηφορική πρόσβαση για να αποκόπτει την ορμή των επιτεθειμένων. Η εσωτερική πύλη διατηρούνταν σχεδόν ανέπαφη. Φέρει ένα χαμηλωμένο τόξο από λίθους εναλλάξ με

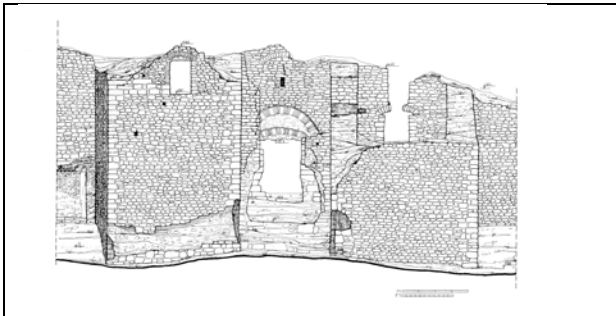
τούβλα που στηριζόταν σε ισχυρό ξύλινο πρέκι και ένα ανακουφιστικό τόξο υψηλότερα. Η δεύτερη πύλη, λίγα μέτρα μπροστά από την πίσω, είχε καταρρεύσει αφήνοντας ελάχιστα ίχνη. Ο λόγος ήταν ότι ήταν πιο ασθενής αφού έφερε κατακόρυφη εσοχή για το ανέβασμα της σιδεριάς.

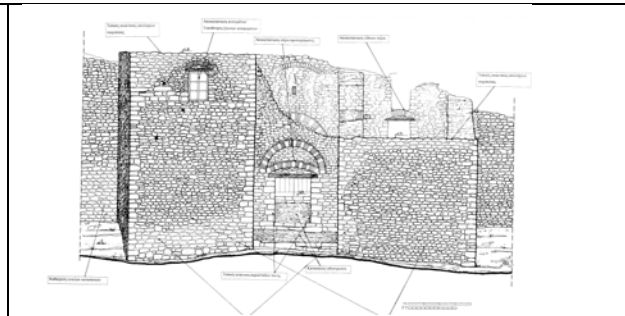
Εικ. 23. Κάτοψη του κάστρου της Κασσιώπης

Εικ. 24. Αποψη της Πύλης πριν τις εργασίες.

Εικ. 25. Υπάρχουσα κατάσταση

Εικ. 26. Προτεινόμενη λύση.

Στο έργο που εκτελέστηκε από το ΤΑΠΑ. Συμπληρώθηκε ο αριστερός και καλλίτερα σωζόμενος πύργος ώστε να μπορεί να τοποθετηθεί κανονική ξύλινη στέγη και μεσοπάτωμα, για να στεγάσει τα γραφεία των φυλάκων, ενώ ο δεξιός που ήταν σε χειρότερη κατάσταση απλώς στερεώθηκε. Δεν αποκαταστάθηκαν οι πολεμίστρες που ασφαλώς θα υπήρχαν γιατί κανένα στοιχείο για αυτές δεν είχε διασωθεί. Επίσης με βάση μετρητικά στοιχεία από τα σωζόμενα ίχνη ανακατασκευάστηκε η εμπρόσθια πύλη και απομίμηση της εσωτερικής. Τοποθετήθηκε επίσης βαριά ξύλινη καστρόπορτα στη αρχική θέση.

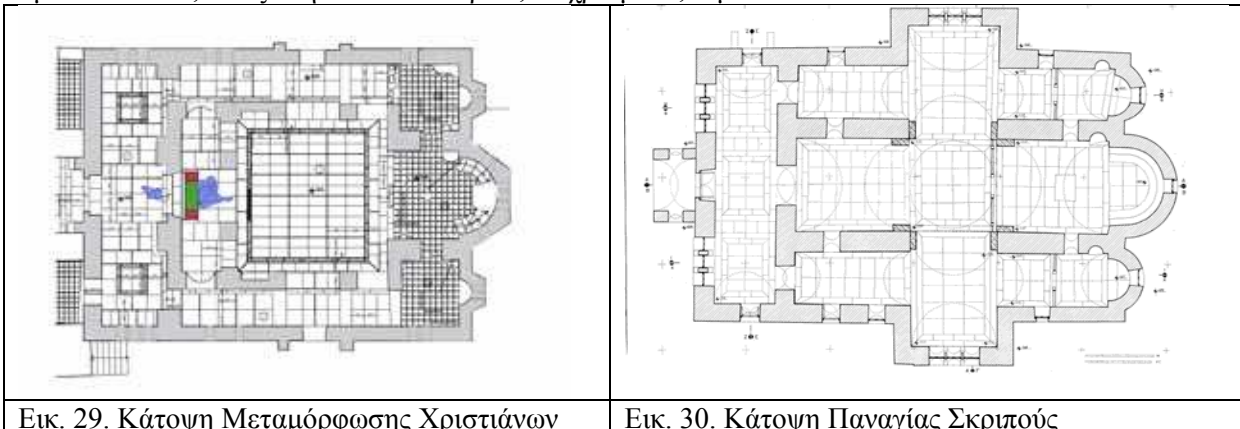
Εικ. 27-28. Αποψη της Πύλης κατά την διάρκεια των εργασιών

Στην περίπτωση αυτή ανακατασκευάστηκε ένα τμήμα της αρχικής δομής για το οποίο είχαμε περιορισμένα δεδομένα. Ασφαλώς τοποθετήθηκε ταινία από μολυβι για τον διαχωρισμό των συμπληρώσεων από τις παλιές κατασκευές, αλλά κατά τα άλλα έγινε προσπάθεια οι νέες κατασκευές να προσεγγίζουν τις παλαιότερες ως προς την υφή, το χρώμα και τη δόμηση.

6. ΔΑΠΕΔΟ Ι. ΝΑΟΥ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ

Ο ναός αυτός κτισμένος σε πολλές φάσεις που εκτείνονται από τον 11ο έως τον 13ο αιώνα⁷ είχε καταστραφεί από τον σεισμό το 1886 και αναστηλώθηκε από τον Ορλάνδο και τον Στίκα⁸ από το 1937 έως το 1955, με το διάλειμμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Είναι οκταγωνικού τύπου με τρούλλο κατασκευασμένο από οπλισμένο σκυρόδεμα και περιμετρικά υπερώα. Η μελέτη αποκατάστασης ανατέθηκε από το ΥΠΠΟ και εκτελέστηκε σε συνεργασία με την Ε. Δεληνικόλα. Για την περιστασιακή λειτουργία, του ναού της Μεταμόρφωσης Σωτήρος Χριστιάνων μελετήθηκε, χωρίς ακόμα να έχει κατασκευαστεί ένα μαρμάρινο δάπεδο. Ο σχεδιασμός του στηρίχτηκε στα ελάχιστα δείγματα μαρμαρίνων τμημάτων που σώθηκαν in situ, τα οποία και διατηρούνται, ενώ το υπόλοιπο συμπληρώθηκε κατ' αναλογίαν με αυτά.

Στην περίπτωση αυτή η αποφασισμένη από το ΚΑΣ περιστασιακή λειτουργία του ναού λίγες φορές το χρόνο οδήγησε στην περιορισμένη αποκατάσταση μόνο του δαπέδου και όχι του υπολοίπου εξοπλισμού του ναού, όπως στηθαία στα υπερώα, επιχρίσματα, τέμπλο.

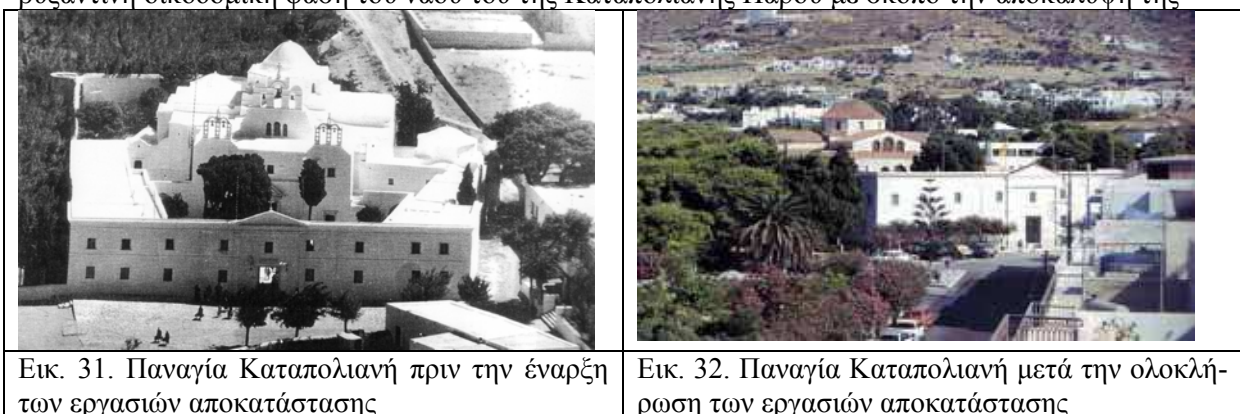

7. ΔΑΠΕΔΟ ΤΗΣ ΠΑΝΑΓΙΑΣ ΣΚΡΙΠΟΥΣ ΣΤΟΝ ΟΡΧΟΜΕΝΟ ΒΟΙΩΤΙΑΣ.

Προκειται για το γνωστό ναό του λεγόμενου μεταβατικού τύπου που είναι ακριβώς χρονολογημένος το 873/4⁹. Και εδώ για την χρήση του ως ενοριακού ναού απαιτήθηκε η κατασκευή ενός μαρμαρίνου δαπέδου για την αντικατάσταση του παλαιού από βιομηχανικά πλακίδια του '30, που άλλωστε είχαν αφαιρεθεί κατά την διαδικασία στερέωσης του κτηρίου. Εκτός από την ακριβή στάθμη του αρχικού δαπέδου που αποκαλύφθηκε κατά τις ανασκαφές, ελάχιστα άλλα στοιχεία βρέθηκαν. Σχεδιάστηκε εξ αρχής λοιπόν ένα νέο μαρμάρινο δάπεδο, σχετικά ουδέτερο, με μεγάλες πλάκες ώστε να είναι σύμφωνο με την πρώτη εποχή της κατασκευής του μνημείου, από λευκό μάρμαρο. Το έργο εκτελέστηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού.

8. ΚΩΔΩΝΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΤΑΠΟΛΙΑΝΗΣ.

Κατά τις αναστηλωτικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν από το 1960-64 καθαιρέθηκε η μεταβυζαντινή οικοδομική φάση του ναού του της Καταπολιανής Πάρου με σκοπό την αποκάλυψη της

παλαιότερης φάσης του σ' αιώνα, αφήνοντας το, εκτός των άλλων, χωρίς καμπάνες. Η καθαιρεθείσα μεταβυζαντινή φάση παρόλο ότι δεν γνωρίζουμε εάν προέκυψε κατόπιν συνολικού σχεδιασμού ή μετά

από διαδοχικές επεμβάσεις, παρουσίαζε ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον σύνολο, η εικόνα του οποίου είχε καθιερωθεί επί αιώνες στην συνείδηση των χιλιάδων κάθε χρόνο επισκεπτών του. Στην καθαιρεθείσα δυτική πρόσοψη του ναού δέσποζαν τρία χαρακτηριστικά τοξωτά Παριανά κωδωνοστασια, δύο δίτοξα μαρμάρινα και ένα τρίτοξο κτιστό, χρονολογημένα με επιγραφή το 1718. Τα μαρμάρινα υψώνονταν στην δυτική πρόσοψη του νάρθηκα, ενώ το τρίτο ήταν κτισμένο στη δυτική κεραία της

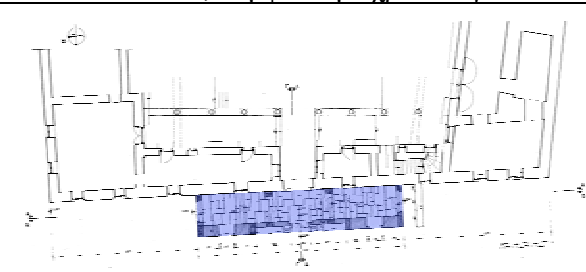
Εικ. 33. Παλαιότερη άποψη του ναού

Εικ. 34. Το θύρωμα στη σημερινή του θέση.

εκκλησίας. Στα καμπαναριά αυτά κρέμονταν επτά συνολικά καμπάνες οι οποίες κρεμάστηκαν πρόχειρα στα δέντρα. Η καθαίρεση αυτή έγινε με προσοχή με αποτέλεσμα να διασωθούν τα περισσότερα από τα μαρμάρινα μέλη που παρέμειναν αποθηκευμένα σε καλή κατάσταση στην αυλή του ναού. Συγχρόνως καθαιρέθηκε το θύρωμα της κεντρικής πύλης της δυτικής πρόσοψης του ναού, ρυθμού μπαρόκ και χρονολογημένο το 1679, και ανασυστάθηκε ως είσοδος στους χώρους υγιεινής στα βόρεια κελιά του περιβόλου.

Το Προσκύνημα παρέμεινε χωρίς φωνή για 30 χρόνια και κάποια στιγμή λοιπόν τέθηκε το θέμα της κατασκευής κωδωνοστασίου. Ασφαλώς δεν ήταν πλέον δυνατόν να αποκατασταθεί η μεταβυζαντινή φάση της εκκλησίας και να τοποθετηθούν εκεί τα καμπαναριά. Αλλά ούτε και ήταν σκόπιμο να εγκατασταθούν σε νέο ανεξάρτητο, μονίμως αμφισβητούμενο κτίσμα, το οποίο είτε θα ήταν φρόνιμα κρυμμένο πίσω από τον όγκο του μνημείου, είτε θα δεσπόζε φορτίζοντας με νέα στοιχεία τον ήδη βαρυφορτωμένο ιστό του. Προκρίθηκε λοιπόν η μετασκευή ολόκληρης της δυτικής όψης του περιβόλου και η ένταξη σε αυτήν των κωδωνοστασίων και του παλαιού θυρώματος της εκκλησίας. Η όψη αυτή είχε ουδέτερα νεοκλασικίζοντα στοιχεία και δημιουργήθηκε στο μεσοπόλεμο, πάντως μετά το 1926, οπότε καταστράφηκε η παλαιότερη δυτική όψη των κελιών. Η όψη αυτή, κατασκευασμένη πιθανόν το 1635, σύμφωνα με χρονολογία που σωζόταν ως το 1920 στην πρόσοψή της, σώζεται σε

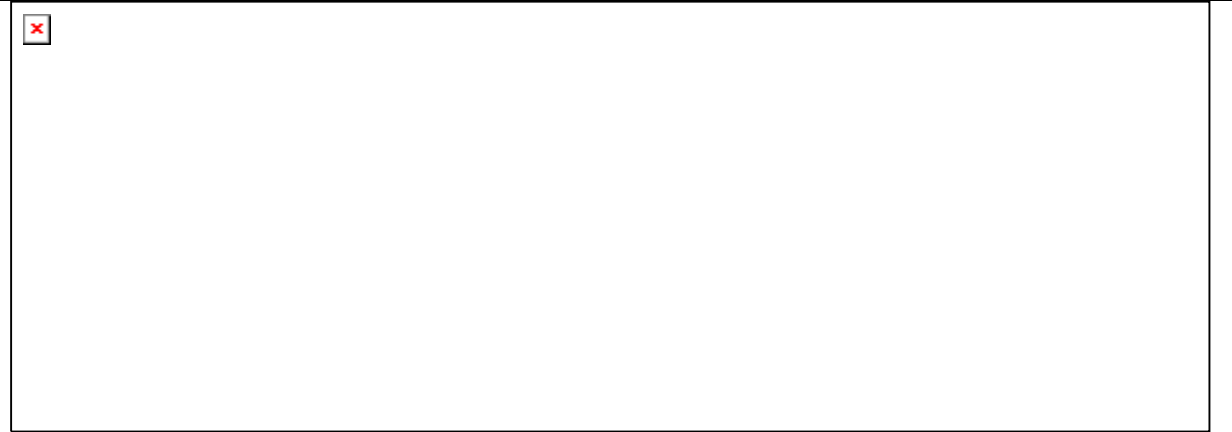
Εικ. 35-36. Πρόταση διαμόρφωσης δυτικής όψης περιβόλου. (Δεν εφαρμόστηκε)

φωτογραφίες. Στην εικόνα της Αγίας Ελένης, που υπάρχει στη μονή, ζωγραφισμένη το 1926 απεικονίζεται, κάτω από τη μορφή της Αγίας, η παλαιότερη δυτική όψη των κελιών με τα χαρακτηριστικά αιγαιοπελαγίτικα στοιχεία. Η ίδια διασώζεται και στο βιβλίο του 1920 των Jewell and Hasluck¹⁰, "The church of our Lady of the Hundred Gates".

Η μετασκευή της όψης προσέγγιζε κατά το δυνατόν τη μεταβυζαντινή όψη της εκκλησίας, με την οποία το κτήριο των κελιών δεν διαφοροποιείται πολύ καθ ύψος. Στο νέο αυτό κτήριο θα

τοποθετούνταν τα τρία καμπαναριά, στις ίδιες μεταξύ τους χωρικές σχέσεις, καθώς και το θύρωμα του 1679 στην κεντρική είσοδο του κτηρίου. Η υπόλοιπη όψη θα τροποποιούνταν σύμφωνα με την σωζόμενη στις πηγές μορφή του 17ου αιώνα. Το δημιουργηθέν νέο σύνολο συνέθετε τα αυθεντικά στοιχεία του 17ου αιώνα με τα προσαρμοσμένα σε αυτά νεώτερα. Η λύση αυτή ήταν απολύτως αντιστρεπτή, κατασκευασμένη ανεξάρτητα από την όψη του κτηρίου, αλλά σε επαφή με αυτήν. Η μελέτη αυτή με στατικά της Κυριακής Αθνασιάδου, εγκρίθηκε από το ΚΑΣ, αλλά μικροπρεπής αντιμετώπιση του Δήμου Πάρου δεν επέτρεψε την κατασκευή της.

Εικ. 37. Σχέδιο πρόσοψης που εφαρμόστηκε τελικά.

Η νεώτερη λύση που αποφασίστηκε και εκτελέστηκε τελικά προέβλεπε την κατασκευή των δύο μαρμάρινων κωδωνοστασίων πάνω στο κτήριο των κελλιών με τη σύγχρονη μετασκευή της όψης. Τα καμπαναριά αναδομήθηκαν σε ποσοστό 90% εκτός από δύο τμήματα του βυζαντινού άμβωνα που είχαν χρησιμοποιηθεί στη στέγη. Η μετασκευή της όψης ακόμα δεν έχει γίνει.

Η λύση αυτή είχε τα εξής πλεονεκτήματα:

- Επέλυσε με ικανοποιητικό τρόπο το πρόβλημα της λειτουργίας των κωδωνοστασίων, δίνοντάς τους μια κατάλληλη βάση τοποθέτησης των καμπανών και σε περίοπτη θέση, όπως συνηθίζεται άλλωστε από παλιά στις Κυκλάδες.
- Σεβάσθηκε κατά το δυνατόν τη δημιουργηθείσα κατάσταση στο εσωτερικό του περιβάλλου, αποφεύγοντας να εντάξει νέες χρήσεις.
- Επανάφερε την ιστορική μνήμη, που είχε διακοπεί στον αιώνα μας, με τη δημιουργία μια νέας σύνθεσης, αλλά από τεκμηριωμένα ιστορικά στοιχεία.
- Δημιούργησε μια λύση αντιστρεπτή εύκολα να αποκατασταθεί στο μέλλον.

Εικ. 38. Πρόσοψη του περιβάλλου μετά την εγκατάσταση των κωδωνοστασίων

9. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Όλες οι επεμβάσεις που περιγράφηκαν έχουν ένα κοινό σημείο: Ότι δεν ήταν απαραίτητες για την στατική επάρκεια ή για την απλή διατήρηση του μνημείου. Αντίθετα άλλες, εξωτερικές παράμετροι, όπως η αναγκαία χρήση, η συμβολική αξία και τέλος και η πλέον αφηρημένη, αλλά υπαρκτή έννοια

της αισθητικής αποκατάστασης υπαγόρευσαν τις λύσεις. Η ανάκτηση μετά από βίαιη καταστροφή, η προσθήκη νέων τμημάτων σε παλαιότερα κτήρια με σκοπό την χρήση τους και όχι την απλή προστασία τους μόνο, ήταν μια ευρύτατα διαδεδομένη πρακτική στην ιστορία της Αρχιτεκτονικής, αλλά στη σημερινή εποχή έχει περιπέσει, δικαίως, σε ανυποληψία, επειδή η τεράστια διαφορά ανάμεσα στα παραδοσιακά υλικά και τα σημερινά μπορεί να οδηγήσει σε εκτροματικές κατασκευές. Ασφαλώς, είναι μια διαδικασία που δεν μπορεί παρά να εφαρμόζεται σε εσχάτη ανάγκη, γιατί δεν μπορεί να υπακούσει απολύτως στους γενικούς κανόνες της αναστήλωσης ήτοι, περιληπτικά: ελάχιστες επεμβάσεις – χρήση συμβατών υλικών – αναστρεψιμότητα. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι, για τις περιπτώσεις που απαιτείται, όπως είδαμε και στα παραπάνω παραδείγματα, δεν πρέπει να τεθούν κανόνες και όρια.

Ο πρώτος κανόνας αφορά την υπακοή στην σύγχρονη πρακτική που απαιτεί συμβατότητα ανάμεσα στις παλαιές κατασκευές και τα νέα υλικά. Ωστόσο μειωμένη εφαρμογή μπορεί να έχει ο, κατά τα άλλα απολύτως αναγκαίος, κανόνας της αναστρεψιμότητας που θα επιτρέπει την μελλοντική δυνατότητα αφαίρεσης των προσθηκών. Τέλος με φειδώ θα πρέπει να γίνεται η διαφοροποίηση των ιστορικών φάσεων. Η προσπάθεια αυτή οδήγησε στο παρελθόν σε ακραίες και κακόγουστες λύσεις, όχι τόσο στην Ελλάδα, αλλά κυρίως στο εξωτερικό. Ωστόσο ύψιστη αρχή θα πρέπει να είναι η ανάγκη της λειτουργικότητας και του σεβασμού των όρων της αναστήλωσης να μην υπερβαίνει σε βαρύτητα την ιστορικότητα και την αισθητική του αρχικού κτηρίου-μνημείου. Τα παραπάνω έγινε προσπάθεια να καταδειχθούν από τα εφαρμοσμένα παραδείγματα που παρουσιάστηκαν.

10. ΑΝΑΦΟΡΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

¹ Σ. Βογιατζής, Κ. Φλώρος, Η αναστήλωση του Ι. Ν. Αγίων Αποστόλων στην Καλαμάτα, *Τεχνική Περιοδική Έκδοση ΥπΠο*, Γ, Αθήνα 1993, 97-118.

² Ν. Χαρκιολάκης, Η νοτιοανατολική πτέρυγα (Κόρδα) της μονής Ξηροποτάμου Αγίου Ορους πριν και μετά την πυρκαϊά του 1973, *ΚΔ Συμπόσιο της ΧΑΕ*, 2004, *Περίληψεις* 100-101.

³ Το Σουλεϊμανγιε τζαμί της Ρόδου που, κατά πάσαν πιθανότητα, κατασκευάστηκε επίσης τον 16^ο αιώνα, δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ασφάλεια και δεν εμφανίζεται στον κατάλογο των έργων του Sinan (βλ σχετικά: Σ. Βογιατζής, Το τέμενος του Σουλεϊμάν στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, *Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο 15 χρόνια έργων αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου*, Ρόδος 2001, 396-406.

⁴ G. Necipoğlu, *The Age of Sinan. Architectural Culture in the Ottoman Empire*, London 2005, υποσ. 31, κεφ 12.

⁵ Σ. Βογιατζής, Το τζαμί του Οσμάνσάχ Μπέι (Κουρσούμ) των Τρικάλων (υπό έκδοση στο περιοδικό Μνημείο).

⁶ Σ. Βογιατζής, Α. Ραπτάκη, Το κάστρο της Κασσιόπης, *Περί Ιστορίας* 5, Κέρκυρα 2007, 13-24.

⁷ Σ. Βογιατζής, Ε. Δεληνικόλα, Νεότερες παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία του ναού Μεταμορφώσεως Σωτήρος Χριστιάνων Μεσσηνίας *Δελτίον ΧΑΕ*, περ Δ, τ. ΚΓ', Αθήνα 2002, 41-57.

⁸ Ε. Στίκας, *L' église byzantine de Christianou en Triphylie et les autres églises du même type*, Paris 1951.

⁹ Μ. Σωτηρίου, Ο ναός της Σκριπούς στη Βοιωτία. *Αρχαιολογική Εφημερίς*, 1931, 119-157, επίσης Σ. Βογιατζής, Παρατηρήσεις στην οικοδομική ιστορία της Παναγίας Σκριπούς στη Βοιωτία, *Δελτίον ΧΑΕ*, περ Ε, τ. Κ, 1998-99, 111-128.

¹⁰ H., Jewell, F., W., Hasluck, *The church of our Lady of the Hundred Gates in Paros*, London 1920.